

Ігор Анцишкін

СВЯТІ, ПРОРОЦТВА ТА ЛЕГЕНДИ ЧАСІВ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТ.

Війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького у середині XVII ст. породила багато міфів та легенд, у яких поляки, українці та євреї намагалися віднайти сакральний зміст подій, які змінили геополітичне життя на східних кресах Речі Посполитої. У пропонованій історичній розвідці робиться спроба висвітлити ці моменти народної історії.

Ключові слова: козаки, знамення, легенда, святий, відьма, чаклун, гріх, пророцтва.

Будь-яка значна історична подія, що принесла із собою докорінні зміни в історії держав і народів, майже завжди, окрім фактичного плану, має ще й міфологічний. Незначні, з точки зору сучасників події, пізніше в меморіях, літописах і художніх творах перетворювалися на значущі знаки перестороги, що несли у собі фатальні передбачення. Герої та учасники історичних подій отримували додаткові міфологізовані риси характеру, причому вороги цих особистостей підкреслювали їх монструозність, а протилежна сторона наділяла їх надпозитивними рисами. Не стала виключенням із загального історичного правила і національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Зіткнення Речі Посполитої із українськими козаками стало великим потрясінням для поляків, особливо після спокійного “золотого десятиріччя”. Тому не дивно, що ця війна була сприйнята як національна катастрофа, що мала надприродне походження. Навіть наприкінці XX сторіччя відгомін створених тоді міфологем проглядає у менталітеті поляків, що добре відобразив режисер Єжі Гофман, у своєму фільмі “Вогнем та мечем”. Богдан Хмельницький в його інтерпретації виглядає знаряддям потойбічних сил, який у вогні блискавок прийшов покарати шляхту за її гріхи. А вже у XVII ст. така думка превалювала.

Хоча українці, навпаки, бачили у Хмельницькому свого месію, надісланого Господом для порятунку України. Навіть у народних легендах проглядає ця думка, ось одна з таких легенд: “На горі, де зараз церква, жив собі дід з бабою. Біля них ріс густий-густий хміль. У діда і баби не було дітей, і вони по цьому журилися. Якось ранком вийшов дід з хати і почув ніби дитячий голос. Дід почав пробирати руками хміль і пішов туди, звідки

чутно голос. У густому-прегустому хмелю він знайшов хлопчика. Дитина лежала перед ним, а на голові в неї сяяло сонце. Дід перехрестився, взяв дитину і поніс до хати, а сонце теж пішло за ним. Тільки дід увійшов у хату, як побачив, що стіни розступаються і на місці старої хати вирости палати, і в усіх палатах ясно-ясно стало. Дід і баба назвали цю дитину Богданом Хмельницьким. Це тому, що вони думали, що сам Бог послав цю дитину”¹.

У віршованій хроніці подій польсько-козацької війни, складеною Самуїлом Твардовським (*Woyna domowa z Kozaki i Tatary, Moskva, potym Szwedami przez lat dwanascie toczaca sie*), подається опис трьох небесних знамень, які повинні були стати пересторогою для Речі Посполитої, але, як завжди, спрацював “синдром Кассандри”. За Твардовським, з цих знаків першим лихим призвістком було велике, надзвичайне сонячне затемнення, що сталося, за словами хроніста, у день Страстної п’ятниці. Другим знаком була комета, що “подібної не бачили від давніх літ”. Вона з’явилася на нічному небі через дванадцять днів після затемнення. Третій знак – велика сарана, яка незвідь-звідки взялася й налетіла у польську землю, вже перед самим початком війни. Траву та збіжжя ця сарана поз’їдала та винищила².

Твардовський писав, що усі старі люди розуміли це як гнів Божий до країни і відчували, що надходить на них неunikнена Божа кара. І це дійсно їх не оминуло, за рядками поетичної хроніки, бо “через примноження беззаконня висохла в багатьох серцях любов, а без неї збільшилися й розрослися в людині гординя, ненависть, розпуста, ненаситність на майно і грошлюбство, з’явилися заздрощі, пиха, ворожнеча, гнів, здатність ображати та інші гидкі і богопротивні якості”. За це-бо, за викладеними вище знаками, мала прийти “праведна Божа кара”, а яка саме, можна було пізнати, розумно роздивившись згадані знаки й оцінивши тодішні воєнні події³.

Український же хроніст, Самійло Величко, дає свою інтерпретацію небесним знаменням. Він вважав, що перший знак – затемнення сонця – міг свідчити, що як зникає здутий вітром дим, так зникнуть, забрані Божим перстом, чимало панів з високими родоводами і своїми ясними титулами посад та гонорів. Ті, що у світі цьому виблискували і світилися, мали тоді завдяки війні потемніти і відстраждати своє життя, майно та славу – все-бо це зникає швидко. Другий знак – мітла або різка (комета), за Величком, мав те значення, що багато роджених на землі людей різного стану та чинів мають бути вдареними за свої беззаконня тією різкою Божого гніву. А мітла їх не лише з високих посад вимете, але й з життя. Третій знак – сарана – віщував нашестя з Хмельницьким кримських орд, які впадуть наче сарана на польську землю, багату на людей і золото. Це все мало принести

невиміряні шкоди й розорення тому панству, “і збудеться тоді Божественне писання, що беззаконність і злодіяння перетворять сильних на слабких”⁴.

Традиція інтерпретації небесних знамень на свою користь в Україні була започаткована задовго до початку війни. Так, наприклад, соковито описував такі чуда освічений львів'янин, вихованець Замойської академії Михайло Гунашевський, компонуючи протягом 40-х років так званий Львівський літопис. Особливо йому вдавалися розтлумачення з антикатолицьким підтекстом, як, наприклад, умонтований під 1637 р. сюжет про новину з Рима. Там, оповідає Гунашевський, падав неймовірної величини град і “кривавий дощ”, а над містом літав чернець “у білих шатах”, волаючи: “Біда тобі, біда, Риме!”⁵.

У польських рукописних літописах згадувалися й інші знаки. Так, на Великий піст, у 1648 р., над Варшавою люди бачили на вечірньому небі мітлу, меч, труну і на ній хреста. Це теж було інтерпретовано як зловісні попередження про майбутні нещастя⁶.

Різні віщувальні знаки з'являлися протягом усієї війни. Так, під Збражем, на початку липня 1649 р. небеса знову повідомили свою волю, через знамення. Дивна блискавка розбила древко прапора, що стояло при наметі польського командувача Фірлея. Все це відбувалося посеред сонячного і безхмарного дня. Та раптом набігла хмара і з неї вилетіла блискавка. Цей випадок було сприйнято у війську як погане знамення. “Не дарма, – казали поляки, – зразу ж після коронації короля (Яна Казимира. – Прим. авт.) запалав палац, невідомо з якої причини” [3, с.330]. А в жовтні 1651 р., після Білоцерківського миру, знову з'явилася комета і польські астрологи провіщали, що ця комета та сама, яка буває видна лише тоді, коли передбачаються великий перелом або великі нещастя. По Польщі розповсюдилися чутки про дива, то показувалися різні дивні видіння, то з'являлися померлі і віщували загальне горе⁷.

І в майбутньому провіщення, які надсилалися для поляків, та й не лише для поляків, в основному віщували про різні невдачі і нещастя. Особливо часто такі знамення з'являлися перед битвами.

Наприклад, на початку 1650 р., польське військо Калиновського, не подолавши загони полковника Богуна, зупинилося під Кам'янцем. Панічні донесення польських воєначальників привели усю Варшаву в розпач. «Разносилися вісті, що у Варшаві, на кладовищі страчених злочинців, у мерця з вуха пролилося багато крові, а інший мрець з могили висунув руку». «Це провіщає великі біди Польщі», – казали тоді⁸. У травні 1652 р., коли польське військо стояло поблизу Батога, біля Ладижина сталося чергове віщування. Там знаходилася велика скеля, що нависала над річкою Бугом,

і від неї вела ущелина у глиб берега. З цієї ущелини і почав озиватися до польських вояків людський голос. Він передбачав майбутнє і розмовляв усіма мовами, якими би до нього не зверталися. Ніхто не бачив володаря цього голосу. Різні казали про нього. Одні вважали його безтілесним духом, який існує лише у голосі, інші казали, що це душа померлої людини, яку закликали у камінь. Коли ж запитували його ім'я, він відповідав, що його кличуть Спасовським. Один офіцер-француз, що служив у поляків, пішов до цієї скелі і дивне створіння сказало йому французькою: "Йди і скажи нашому гетьману, щоб він скоріше йшов звідси, бо прийде сюди страшний п'яничка, який бажає поголоти йому бороду. Бритва у нього гостра може таке трапитися, що разом із бородою він відчекриже й голову". На додаток до цього віщування під час огляду хорунжий впав з коня і гетьманський прапор розпластався на землі. Там же під Батогом, в очікуванні битви, збуджені воїни побачили на зоряному небі дві мітли, вони стали витягуватися й перетворилися на меч, звернений руків'ям на схід, а гостряком на польський обоз. Іншої ночі привиділися жовнірам у повітрі зображення озброєних військ, які немовби билися між собою. Але Калиновський не узяв до уваги усі ці перестороги, і поляки програли битву під Батогом⁹.

Під час перебігу війни не лише поляки отримували знаки про те, що кара Божа впаде на них. Українці теж не оминули цього. Так, у Львові було складено легенду, що Богдан Хмельницький не став захоплювати міста не з тактичних міркувань та після отримання викупу, а тому що побачив видіння з небес: у нічних хмарах йому, немовби, з'явився образ ченця, який молився на колінах з розпростертими руками і він, вражений, дав наказ відступити. Це був, пояснювали бернардинці, св. Ян з Дуклі. Пізніше поряд з бернардинським монастирем поставили колону із зображенням зверху цього святого у тому вигляді, в якому він з'явився, рятуючи Львів¹⁰. Влітку 1652 р., "караючи людські дії, завдяки невідмовній своїй волі, впав на малоросійську Україну, що лежить обіруч річки Дніпро, гнів Божий і вдарив на неї смертоносною правицею так, що в Києві та в інших малоросійських містах і селах багато хто позбувся свого тимчасового життя і мусив поселитися у вічності"¹¹. Мова у хроніста тут йде про моровицю, що впала на деякі області України та Польщі. Величко згадує і про те, що у 1654 р., в середу на Спасів піст, опівдні сталося страшне затемнення сонця, так що нічний морок зовсім покрив денне світло і видно було на небесах зірки¹². Обидва ці знаки складач літопису пов'язує з невдачами козацького війська і політичними негараздами в Гетьманщині.

Небесна пересторога не оминула і третій народ, який відчув на собі події національно-визвольної війни – юдеїв. Можна навести приклад подій 1648 р.

у Нестерові, або Нестерварі, або Тульчині, замку, що належав князю Янушу Четвертинському. Коли замок було обкладено загоном Ганжі, то той почав вимагати від поляків видачі юдейської громади. Шляхта без вагань віддала на поталу козакам євреїв. Ті не бажали йти, то поляки гнали їх силоміць. Зі стогонами і прокльонами, – “Боже, батько наш, помстися за нашу смерть!” – під ударами нагаїв, юдеї були вигнані до зовнішнього валу. Їх було за різними оцінками від півтора до трьох тисяч чоловік. Равин, який залишив опис цих подій, додавав, що це трапилось у п’ятницю – здавна нещасливий день для юдеїв, бо саме у цей день Мойсей розбив скрижалі Заповіту. Шляхті її зрада не допомогла, більшість була вирубана козаками Ганжі, а ось велика частина євреїв вціліла¹³.

Загалом обидві ворогуючі сторони – і українці, і поляки – вважали, що лише Боже провидіння може допомогти їм у війні і тому не раз зверталися до сакральних скарбів. Під Берестечком у червні 1651 р., наприклад, у польському таборі носили чудотворний образ Хелмської Божої матері (до речі, вивезений з України, за переказом, його намалював апостол Лука, а згодом він був подарований київському князю константинопольським патріархом). А католицька церква у Варшаві, взагалі, оголосила усіх польських учасників війни з козаками хрестоносцями, проголосивши хрестовий похід проти схизматиків за підтримки Ісуса Христа. Українці теж не забували про святині. З українського боку під тим же Берестечком надихав українську повстанську армію коринфський митрополіт Іосаф, який виніс на передову лінію святі коругви та образи¹⁴. У м. Богуславі в 1654 р., під час зустрічі Богдана Хмельницького з антиохійським патріархом Макарієм, останній передав у дарунок гетьману шматок каменя з гори Голготи із слідами крові Христа. Із вдячністю Хмельницький прийняв цю святиню¹⁵.

Героїчні і трагічні події національно-визвольної війни не могли не породити легенд про окремих її учасників, які мали незвичні надлюдські можливості. Українці не раз згадували у зв’язку з війною козаків-характерників або химородників. Ті, “коли треба, вміли на людей і сон насилати, й туман напускати, вміли й у річки переливатися. Вони мали в себе такі дзеркала, що, дивлячись у них, за тисячу верст бачили, що воно в світі робиться”¹⁶. Серед найвідоміших характерників того часу можна назвати Івана Сірка, майбутнього кошового Запорозької січі. Характерники виконували при війську і роль чаклунів. До наших днів дійшло досить багато чаклунів козацького війська: Харсон, Громуха, Хвесько, Оврам, Лебідь, Калинник та ін.¹⁷

Саме ці чаклуни не раз вражали поляків своїм чародійством. У 1648 р. під Замостям завдяки гаданням чаклунів козаки дізналися, що фортеці їм

не узяти. Козаки пустили у повітря щось вогняне, на кшталт “палаючої кулі або ракети”, прямо на місто так, що обложені подумали, що вони бажають запалити Замостя. Ця “ракета” долетіла до середини міста, простягнувшись у повітрі немовби спис, потім почала вигинатися і, нарешті, прийняла форму змії. Хвіст і голова наблизилася і тоді голова мовби почала кусати хвіст. Це нагадувало давній алхімічний знак уроборус. Побачивши це, козаки, за словами поляків, заволали: “Годі, зараз, панове молодці, не наша доля!”¹⁸ Після цього козацьке військо відступилося від фортеці.

Козацькі чаклуни і під Збаражем використовували вогняне чародійство. Вони запускали у польський обоз зі своїх гармат палаючі нитяні клубки. Польські жовніри вважали, що козаки хочуть їх причарувати, і на допомогу закликали ксьондзів, які застосували обряди екзорцизму, щоб розбити вороже чародійство. Змучені облогою поляки приписували усі злигодні Гніву Божому, що впав на них за те, що у війську знаходились реформатори, які служили, головним чином, у підпорядкуванні Радзівілла. Коли ті одного разу стали на молитву, солдати-католики надумали їх вигубити, але генерал Фірлей врятував їх, відправивши протестантів у замок. Милість же Богу, виявлену у диві, військо побачило в тому, що коли, під час одного з чисельних козацьких штурмів, Вишневецький зі своїм загоном підпалив “гуляй-місто”, воно запалало, не дивлячись на те, що пішов дощ¹⁹. Та незважаючи на це диво, козацьке військо зломило опір поляків.

Не завжди у народній уяві козацькі чаклуни були позитивними героями. На Волині у переказах зберігся образ Шолудивого Буняка. Це ім'я давнього половецького хана люди перенесли в епоху Богдана Хмельницького. За переказом, так звали командира одного з козацьких загонів, який був мерцем, що вставав із труни. Він мав людське обличчя і здавався живою істотою, але нутрощі його були наповнені гнилими кістками і це було видно, коли він роздягався. Буняк кожного місяця ходив у баню і брав із собою козака, якого потім вбивав, щоб ніхто не розповів, хто він є насправді. “Прийшла черга йти одному козаку, у якого мати була чарівницею. Вона дала сину пиріг, що випекла на молоці із своєї груді. Козак запропонував чудовиську у бані цей пиріг і той здогадався, коли з'їв його: “Ти врятувався від своєї смерті. Я тепер брат твій, тому що їли від грудей однієї матері, але я загинув”. Названий брат перебіг до поляків, відкрив їм, що чув, і Шолудивий Буняк загинув у першій же сутичці”. На Волині між Кремінцем і Дубном, поблизу містечка Верби, селяни довгий час показували курган, де, за їх словами, було поховане чудовисько. Вони вважали, що на ньому живуть злі духи²⁰.

Були й у поляків люди, що творили дива, але їх більше пов'язували з християнською праведністю. Наприклад, у місті Конотопі жив староста

Сосновський, людина благочестива і шанована. Він виховував п'ятеро дітей. Навіть на початку війни, у 1648 р., коли відбувалися найбільш жорстокі гоніння на поляків, він нікуди не втік, а місцеві повстанці його не чіпали. Та у день П'ятидесятниці в 1652 р. козаки з якогось прийшлого загону увірвалися у конотопський замок. Вони спочатку замучили його дітей, а потім вбили й старосту. Тіла вбитих було кинуте до колодязя, що мав 10 сажнів глибини. У день Воздвиження Чесного Хреста вода у цьому колодязі раптом піднялася до самого верху зрубу і викинула тіла, що, на перший погляд, здавалися зовсім неушкодженими, а потім знову опустилася. Місцеве українське населення з честю поховало усіх загиблих в одній могилі, поблизу дивовижного колодязя. Потім на цій могилі не раз траплялися чудесні зцілення²¹. У часі війни й українська православна церква отримала свого святого. 4 червня 1648 р. було заарештовано шляхтою під час літургії у храмі Різдва Богородиці ігумена Симеонівського монастиря (м. Брест) Опанаса Пилиповича. Він був засуджений “каптурним судом” і з 1 липня по вересень знаходився у в'язниці. Він був звинувачений капітаном королівської гвардії у “зношеннях з бунтівниками та висилці пороку Хмельницькому”. 5 вересня Опанаса Пилиповича було розстріляно гайдуками брестського воєводи у с. Германовичі, перед цим ігумена катували вогнем. Гайдук, який його застрелив, розповідав, що бачив труп вбитого ігумена, вже знаходячись у могилі, сам на грудях склав собі навхрест руки. 8 травня 1649 р. тіло Пилиповича було таємно перепоховане у монастирі, де після цього почалися зцілення²².

Саме ж місто Конотоп асоціюється з таким явищем сакрального світу українського народу, як відьми. Вони, до речі, теж зіграли важливу роль в подіях національно-визвольної війни. Згадаймо хоча б легенду про Шолудивого Буняка, наведену вище, де чаклунка викрила чудовисько. Під час облоги Замостя козацьке гадання витлумачила саме відома відьма Маруша, що була при війську²³.

Відьом не треба плутати з чародійками, які можуть робити лише добро, а відьма здатна і на злу справу. Відьми бували природні або навчені, у перших позаду завжди виростав хвіст, розміром з палець. А щоб стати відьмою навченою, треба було опівночі вийти на перехрестя доріг і там чекати на чорта. Відьми завжди вміли складати слова в магичні формули, що обов'язково збудуться. Саме такі відьми брали участь в українсько-польській війні. Наприклад, під час облоги під Збаражем відьми насилали на польське військо свої закляття²⁴.

Навіть поляки вірили у страшну силу українських відьом та їх чари, що мали особливу назву “руські чари”. Наприклад, Себастьян Кльонович (бл.

1545-1602) в своїй поемі “Роксоланія” описує цілком серйозно українських відьом:

*Бачив чаклунок я сам, що ночами у небі ширяли,
Бачив летючих відьом, що гарцювали вночі.
Бачив, як з чистого неба своїм чародійним закляттям
Ті чарівниці дощі й хмари стягали з небес²⁵.*

В україномовній Острозькій хроніці невідомого автора про українських відьом оповідається без поетичного антуражу, однак із такою ж самою несхибною переконаністю в їхньому існуванні. Зокрема, пишучи про пошесть на Волині 1624 р., автор з епічним спокоєм, як про річ цілком буденну, каже: “І попалили відьми в Мирополі для перестатя (припинення) мору, ано еще горше мерло. І в Барановці знайшли відьм кілька і боялися палити аби не горій (гарше) було”²⁶.

Після виборів у Варшаві нового короля Яна Казимира Хмельницький безпосередньо звернувся до українських відьом, прохаючи передбачити майбутнє його та України. Отримавши від них провіщення, що “недорубаний ліс завжди вироста”, він скоригував свою зовнішню політику, зробивши кроки назустріч Москві²⁷. Віра козаків у чудодійну силу відьом була настільки велика, що коли єврейська дівчина з Немирова почала запевняти їх, що їй відомі заклинання, якими вона зможе захистити себе від будь-якої зброї, то козаки їй повірили. Один з них запропонував дівчині випробувати на собі дію мушкету і вона погодилась. Козак вистрелив у неї і вбив на місці²⁸. Віра у силу відьом, що проявилася під час війни, продовжувала жити серед козаків. Так, у 1668 р. один з учасників походів Хмельницького, Брюховецький, на той час вже гетьман, спалив на вогнищі полковницю Гостру “за малу вину”, за відьмовство²⁹.

Відьми брали участь й у військових діях. Серед чисельних тодішніх козацьких загонів був відомий загін під командуванням Донця. Наприкінці травня 1649 р. цей загін захопив Заславль. Кажали, що у нього була сестра відьма, яка вміла передбачати майбутнє і чародійними закляттями сприяла успіхам козаків. Коли козакам загрожувала небезпека, вона радила уникати битви. Якщо ж попереду чекала перемога, вона сама вела у бій козацьку лаву. Ворожа зброя її зовсім не брала. Але коли Фірлей почув про взяття Заславля і пішов на це місто, то Донець виступив йому назустріч. Сестра ж застерігала отамана від прямого зіткнення з поляками, але той не слухав її. Тож наостанок вона сказала: “Йди, йди! Не здержиш, брате!” Бій закінчився поразкою козаків. Загін було частково знищено і розпошено. Козацька відьма була схоплена. Поляки стратили її разом з іншою

чарівницею на ім'я Солоха. Перед стратою ця відьма пропонувала полякам допомогти своїм мистецтвом наводити закляття і запевняла, що з її допомогою вони завжди будуть отримувати перемоги. Але поляки її не послухали і посадили на кіл. “Мабуть, – казали вони, – її чародійство наносить шкоду тим,

Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що події національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького мали настільки великий вплив на свідомість сучасників, що стали складовою частиною міфологічного світогляду тієї доби. Будь-яке негативне чи позитивне природне явище або подія сприймалися як Божа вказівка на можливий розвиток війни. Легендарні характерники, відьми, святі праведники стали звичними учасниками протистояння, які билися поруч із пересічними людьми. Знищення звичайного світоустрою стало, особливо для пануючих до того поляків, й причиною зламу у людському світогляді. Тривога опанувала Україну в ці роки, раптово кинута у вир “нового світу”, а до того ж, окрім суто духовних проблем, обтяженої внутрішньоцерковним конфліктом, неоднорідністю суспільства, шляхетська частина якого почала вписуватися в польський державний світ, а козацька – гостро відштовхувати його ворожими бар'єрними відносинами з сусідніми народами – польським і татарським. Раптовий крах звичайного життя люди могли пояснити лише з нематеріалістичної точки зору, сприймаючи навколишні події як кару Божу чи прояви темних сил. Породжені в той час легенди та перекази стали ще однією спробою пояснити події середини XVII ст., але з погляду міфологем, притаманих кожному народу – учаснику війни.

1. Костомаров М. Богдан Хмельницький. – К.:Веселка, 1992. – С.90.
2. Величко С. Літопис. Т.1. – К.:Дніпро, 1991. – С.61.
3. Там само. – С.61.
4. Там само. – С.62.
5. Яковенко Н. Розтятий світ: культура України-Руси в переддень Хмельниччини // Сучасність. – 1994. – №10. – С.70.
6. Величко С. Вказ. праця. – С.62.
7. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – М.:Чарли, 1994. – С.551.
8. Там же. – С.554.
9. Там же. – С.567.
10. Там же. – С.274.
11. Величко С. Вказ. праця. – С.109.
12. Там само. – С.148.
13. Костомаров Н. Богдан Хмельницький... – С.226.
14. Там же. – С.560.

15. Грушевський М. Історія України-Русі. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.9. – С.987.
16. Савур-могила. – К.: Дніпро, 1991. – С.59.
17. Старік О. Характерники та народна уява. – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – С.135.
18. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.287.
19. Там же. – С.335.
20. Там же. – С.237-238.
21. Там же. – С.576.
22. Костомаров Н. Афанасій Филиппович. СС. Кн.5. – СПб.: Изд. Общества для пособия нуждающимся літераторам, 1905. – С.588.
23. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.287.
24. Милорадович В. Українська відьма. – К.: Веселка, 1993. – С.49-50.
25. Яковенко Н. Вказ. праця. – С.69.
26. Там само. – С.69.
27. Петров С. Крутой маршрут Богдана Хмельницкого//Секретные материалы. – К., №24, 2007. – С.30.
28. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.754.
29. Милорадович В. Вказ. праця. – С.52.
30. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.320.

SUMMARY

Igor Antchyshkin

The article examines the role prophecies, legends and magic's, which formation for ukrainian peoples war at independence to middle XVII age, thereat make analysis them etymology. The war between polish and ukrainian peoples were groundwork for innovations in life spirit people twins.

Key words: Kazaks, legend, saint, prophecy, magician, hag, sin, portent.

Василь Менько

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ: ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано науковий доробок та внесок українських істориків кінця ХІХ – на початку ХХ ст. у вивченні теорій походження православних церковних братств. Показано основні здобутки і тенденції теми, з'ясовано ступінь дослідження окремих аспектів проблеми і виявлено маловивчені питання.

Ключові слова: братства, історіографія, митрополія